

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving

van der Zeijden, A.Th.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van der Zeijden, A. T. (2002). Katholieke identiteit en historisch bewustzijn. W.J.F. Nuyens (1823-1894) en zijn 'nationale' geschiedschrijving Hilversum: Verloren

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <http://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Samenvatting en conclusie

In de Nederlandse nationale geschiedtraditie staat W.J.F. Nuyens (1823-1894) bekend als de vader van de katholieke geschiedschrijving hier ten lande. Zijn rol in Nederland is te vergelijken met die van John Lingard (1771-1851) in Engeland en van Johannes Janssen (1829-1891) in Duitsland. Met zijn *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten* gaf hij een nieuwe interpretatie van de geschiedenis van de Nederlandse Opstand. Door de katholieken een eigen plek te geven in de Nederlandse geschiedenis maakte hij een katholieke identificatie met de Nederlandse natie mogelijk.

In een tijd van schaalvergroting won het nieuwe, nationale groepsverband snel aan betekenis. In het voetspoor van het nationalisme begon het nationale kader het meest dominante kader te worden. Het was een nieuw soort seculiere godsdienst, waartoe alle levensbeschouwelijke richtingen zich te verhouden hadden. In dat proces van nationale eenheidsvorming verwierven ook de afzonderlijke levensbeschouwelijke richtingen ieder een eigen gezicht. De Nederlandse natie werd gekenmerkt door religieuze diversiteit. Maar voor ieder gold dat de natie het gemeenschappelijke overkoepelende kader was geworden.

Met behulp van de geschiedenis kreeg de natie een concrete invulling. Het collectief geheugen kreeg zo een nieuwe politieke functie. Het werd gebruikt als een instrument van identiteitspolitiek. De negentiende eeuw wordt vaak de eeuw van de geschiedenis genoemd. Geschiedenis werd in toenemende mate gebruikt als argument ter rechtvaardiging. Over diverse maatschappelijke en culturele verschijnselen werd gezegd dat zij 'natuurlijk' waren, want organisch en historisch zo gegroeid. Dit gold niet het minst voor dat nieuwe groepsverband dat tot ver in de geschiedenis werd teruggeprojecteerd om zo diepte en inhoud te krijgen: de natie.

Maar de negentiende eeuw was niet alleen de eeuw van de geschiedenis. De negentiende eeuw kan ook de eeuw van de godsdienst genoemd worden. Natie en religie gingen een machtig bondgenootschap aan dat zorgde voor een krachtig nieuwe symbolentaal die invulling gaf aan nieuwe nationale loyaliteiten. In dat kader moet het werk van Nuyens begrepen worden. Dit boek sluit aan bij recente publicaties, waarin een verband wordt gelegd tussen nationalisme, historisch besef en de vaak verwaarloosde factor van de religie bij processen van identiteitsvorming in de tweede helft van de negentiende eeuw.

De strijd om de nationale identiteit was een onderdeel van een bredere strijd om de moderniteit. Nuyens was begonnen als liberaal-katholiek. Hij groeide op in een

sfeer van optimisme en vooruitgangsgeloof. De Franse tijd had voor de katholieken de gelijkberechtiging gebracht, met de grondwetsherziening van 1848 was dit nog eens verder uitgebreid. In Nuyens' eigen woorden: "We hielpen dus de liberalen. Wij waren Papo-Thorbeckianen". In zijn politieke denken oriënteerde Nuyens zich op bekende Franse liberaal-katholieken als Montalembert en Dupanloup.

Dit aanvankelijke optimisme zou door de Romeinse Kwestie overschaduwd worden. De liberalen overal in Europa gingen tekeer tegen het vermeende obscurantisme en despotisme van de katholieke kerk, die in toenemende mate als een sta-in-de-weg beschouwd werd voor de vooruitgang van Europa. Vanuit katholieke kring werd een nieuwe ideologie ontwikkeld, die fel afstand nam van het goddeloze liberalisme: het ultramontanisme. Het was een centraliserende eenheidsbeweging: de katholieken sloten zich aaneen rondom de troon van de opvolger van Petrus. Tegelijk representeerde het ultramontanisme ook een vernieuwingsbeweging met een breed scala aan nieuwe devoties. Het katholicisme zou er een massagodsdiens in de moderne zin door worden. Maar doordat het ultramontanisme tegelijk ook de ondergang betekende van het liberaal-katholicisme, kon Nuyens er niet anders dan ambivalent tegenover staan. Zijn trouw aan de paus was boven elke twijfel verheven. Hij had het bewezen door zijn grote inzet voor de zaak van de paus: als keuringsarts voor de zoeaven, als politiek commentator over de Romeinse Kwestie en als historicus met zijn tweedelige biografie over Pius IX. Tegelijk bleef hij vasthouden aan zijn liberaal-katholieke wortels. Het kwam hem in eigen kring op heel wat kritiek te staan.

In internationaal opzicht maakte de Romeinse Kwestie de integratie van de Nederlandse katholieken in het overkoepelende nationale geheel er niet eenvoudiger op. Paradoxaal genoeg was het echter deze Romeinse Kwestie die de Nederlandse katholieken hechter aaneen deed sluiten tot een gemeenschappelijke groep binnen de Nederlandse natie. De kwestie groeide uit tot een gemeenschappelijk identificatiepunt, waarachter de rijen zich konden sluiten.

Nuyens was een amateur-historicus. Zijn historisch werk verrichtte hij in zijn vrije tijd, in de marge van zijn eigenlijke werk als plattelandsarts. Na zijn medische opleiding aan de universiteit van Utrecht begon hij een praktijk in het Westfries dorpje Westwoud. Op plaatselijk niveau was Nuyens zeer actief. Ook in politiek opzicht. Hij bemoeide zich met enige regelmaat met de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Met zijn tijdschrift *De Wachter*, dat hij samen met Herman Schaepman opzette, stelde hij de katholieke cultuur in den brede aan bod. De katholieke identiteit zat hem niet alleen in de geschiedenis maar klonk ook door in actuele vraagstukken, die konden variëren van het darwinisme tot en met het oordeel over recente Franse schrijvers als Victor Hugo. Deze actuele kwesties pasten in het bredere debat om de nationale identiteit, dat op vele fronten gevoerd werd.

Nuyens' betekenis schuilt vooral in zijn geschiedwerk. Hij was in alle opzichten een *katholiek* historicus. In navolging van Augustinus zag hij de geschiedenis als een strijd tussen de *civitas dei* en de *civitas terrena*, een strijd die ook in de Ro-

meinse Kwestie aan de orde was. Het stelde hem soms voor bijna onoverkomelijke problemen. Moest God niet altijd aan de kant van het goede staan? Waarom liet Hij dan gebeuren dat de paus in de Romeinse Kwestie het onderspit delfde? En waarom koos hij ten tijde van de Nederlandse Opstand ogenschijnlijk zo vaak tegen de gematigde katholieke krachten?

Nuyens begon zijn carrière met een breed opgezette beschavingsgeschiedenis van Europa waarin hij het christelijk fundament van de West-Europese beschaving wilde aantonen, een polemisch werk dat gericht was tegen protestanten en liberalen tegelijk. De Spaanse apologet Jaime Balmes had laten zien hoezeer het middeleeuws katholicisme de beschaver van Europa was geweest. Nuyens zou het hem nazeggen in zijn *Het katholicisme, in betrekking tot de beschaving van Europa*. Het katholieke erfgoed werd gemobiliseerd om zo een toekomst te winnen.

De strijd om de moderniteit was een strijd om de interpretatie van het verleden. Het kwam treffend tot uiting in het motto dat Schaepman en Nuyens kozen voor hun tijdschrift *De Wachter*: 'Stel wachters bij de bronnen'. Door middel van de geschiedenis liet Nuyens zien dat de katholieken aanspraak konden maken op een historische plaats in de Nederlandse natie. Hij zette zich af tegen de groot-protestantse apologeten, die in hun werk de Nederlandse natie een overkoepelende nationaal-protestantse invulling gaven. Het was met name de Groningse godgeleerde Hofstede de Groot die het protestantisme tot een nationaal bindmiddel trachtte te verheffen. De protestantse religie moest daartoe ontdaan worden van al te extreem calvinistische trekken. Ook de geschiedenis van de Nederlandse Opstand werd in stelling gebracht. De Amerikaanse historicus John Lothrop Motley wees de weg. In zijn *Opkomst van de Nederlandsche Republiek* legde hij de wortels bloot van een Nederland als *protestantse* natie. De Leidse nationale school in de geschiedschrijving, met als grote voorman Robert Fruin, stelde zich tot doel om verder voort te bouwen op het werk van de Amerikaan om zo te komen tot een nationaal verzoenende geschiedschrijving die eens en vooral een einde zou maken aan de geest van partijschap, die de geschiedenis van de Republiek zo gekenmerkt had. Het was een conciliante geschiedschrijving, die zou moeten dienst doen als een algemeen, nationaal identificatiepunt.

Nuyens' hoofdwerk is zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten in de zestiende eeuw*, waarvan het eerste deel verscheen in 1865. Later schreef hij een populariserend werk, de *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks, van de vroegste tijden tot op onze dagen*, dat vooral bestemd was voor gebruik in eigen kring en waarvan het doel was, zoals hij het in zijn voorwoord formuleerde, "het bewustzijn te verhoogen van een groot gedeelte onzer natie, dat de geschiedenis des Vaderlands, ook hunne geschiedenis is". Opmerkelijk is dat hij de enige Nederlandse historicus van zijn tijd was die toekwam aan een dergelijk meerdelig overzichtswerk. Zijn krachtige geloofsovertuiging deed hem ook een *Vaderlandsche geschiedenis voor de jeugd* schrijven, een boekje dat in het onderwijs kon worden ingezet. Nuyens' identiteitspolitiek voltrok zich op vele fronten.

Nuyens' werk over de Nederlandse Opstand werd ook buiten eigen kring goed ontvangen, met name door Robert Fruin, de *doyen* van de Nederlandse geschiedwetenschap. Voor de liberaal Fruin was het werk van Nuyens van grote betekenis omdat het uitstekend paste in de ontwikkeling van een nieuwe nationaal conciliante geschiedschrijving, waarin alle levensbeschouwelijke richtingen een plaats kregen binnen een nationaal overkoepelende geschiedschrijving. Tegelijk riep Nuyens' geschiedwerk ook veel discussie op. Het meest duidelijk kwam dit naar voren in de discussies over de vieringen van de nationale gedenkdagen, waarin roemrijke episodes uit de geschiedenis van de Nederlandse Opstand herdacht werden, zoals de Slag bij Heiligerlee, Leidens Ontzet en de Unie van Utrecht. In deze vieringen werd de geschiedenis van de Nederlandse Opstand nadrukkelijk in verband gebracht met een ander machtig symbool van de nationale eenheid: het Huis van Oranje. Nuyens mengde zich met overgave in de debatten over de nationale gedenkdagen, die met veel wapengekletter herdacht werden.

In eerste instantie richtte de kritiek van de katholieken zich op de protestantse toeëigening van de Nederlandse natie, waarin de natie onderbouwd werd met een exclusief *protestantse* geschiedenis.

Deze kritiek leidde tot een consequent niet meevieren van de geprotestantiseerde 'nationale' feestdagen. Voor de katholieken kon de geschiedenis van de Nederlandse Opstand onmogelijk functioneren als nationaal bindmiddel. Nuyens deed aanvankelijk mee met deze katholieke politiek van doodzwijgen en negeren. Bij latere gedenkdagen, zoals met name die rondom de viering van Leidens Ontzet in 1874, koos Nuyens een andere strategie. Net als Groen van Prinsterer en Robert Fruin ging hij nu bepaalde elementen uit de geschiedenis van de Nederlandse Opstand isoleren om zo een nationale interpretatie aan de geschiedenis van de Opstand te kunnen geven die, in zijn geval, aansloot bij zijn katholieke geloofsovertuiging. In concreto betekende dit dat hij partij koos voor de gematigde middengroepen, het overgrote deel van de bevolking dat een tussenweg probeerde te vinden tussen de felle calvinisten aan de ene kant en de Spaanse onderdrukkers aan de andere kant. Ook voor Nuyens was de Nederlandse natie de hoogste morele gemeenschap geworden. Dit kon slechts door een groot-katholieke invulling te geven aan de nationale geschiedenis. Nuyens was katholiek maar niet Spaansgezind. De gematigde middengroepen representeerden voor hem het 'nationale' element in de Nederlandse Opstand. Zij vormden het cement van Nuyens' historische interpretatie van de Opstand.

Nuyens' stellingname in de debatten over de historische gedenkdagen leert dat de katholieke historicus soms behoorlijk eigenzinnig kon zijn en niet benauwd was om tegen de stroom in te roeien. Nuyens was zeker niet de benepen historicus die altijd trouw aan de leiband van het episcopaat liep, zoals latere kritische historici van katholieke snit, zoals Brom en Rogier, hem wel beschreven hebben. Nuyens' eigenzinnigheid bleek uit zijn trouw aan zijn katholiek-liberale wortels, ook toen de nieuwe ultramontane ideologie steeds zwaarder zijn stempel begon te drukken. Met zijn geschiedschrijving van de Nederlandse natie was Nuyens onderdeel van

een algemene trend. Maar binnen dit brede kader plaatste Nuyens nadrukkelijk zijn eigen accenten.

In de geschiedenis van de geschiedschrijving is het werk van Nuyens lange tijd beschouwd vanuit het perspectief van Fruin: het nationaal-conciliante overkoepelende kader, waaraan Nuyens zo'n nuttige bijdrage had geleverd. Binnen eigen, katholieke kring, werd Nuyens vooral in emancipatorische zin geduid: met zijn geschiedschrijving gaf hij de katholieken heel letterlijk een geschiedenis. Het nationaal-conciliante beeld op de Nederlandse geschiedenis was daarmee tegelijk ook geworden tot een 'verzuilde' geschiedenis. Dit verzuilde nationaal-conciliante perspectief zou tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw dominant blijven. Nuyens werd ingelijfd als 'voorman' van het katholieke bevolkingsdeel. Zijn rol werd geoperationaliseerd voor actueel *politiek* gebruik.

Met het einde van de verzuiling wordt het tijd voor een herwaardering van Nuyens' (geschied-)werk. Nuyens' negentiende-eeuwse rol en betekenis dient te worden losgemaakt van de twintigste-eeuwse politiek-apologetische duiding van zijn werk. Nuyens moet begrepen worden in de internationale, Europese context van zijn eigen tijd. Bepalend in deze context was de zich ontplooiende nationale eenheidsstaat, dat nieuwe politieke verband dat ook in de harten van zijn onderdanen gevestigd moest worden. Geschiedenis en religie boden daarvoor machtige identificatiemogelijkheden. Nuyens was één van die negentiende-eeuwse historici die zich het vaderland toeëigende door het van een, in zijn geval, katholieke inhoud te voorzien.